

Kritika institucionalnog obrazovanja u misli Ivana Illicha

BERNARD HOSTIĆ
Institut za filozofiju, Zagreb
bhostic@ifzg.hr

UDK Illich, I.
1:37
316.7]”19”
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 9. 6. 2023.
Prihvaćeno: 21. 8. 2023.
[https://doi.org/10.52685/pihfb.49.2\(98\).3](https://doi.org/10.52685/pihfb.49.2(98).3)

Sažetak

U članku se istražuje kritika institucionalnog načina obrazovanja formirana od strane Ivana Illicha, svjetski poznatog mislioca druge polovice 20. st., koji je svoju društvenu kritiku implementirao na mnoga područja modernog društva: medicinu, obrazovanje, ekologiju, poslovnu etiku i *gender* raspravu. Razrada članka sastoji se od četiri dijela. Prvi dio osvjetljava Illichevo poimanje institucija tj. »ideju otuđenja« koja se nalazi u temelju gotovo svih njegovih opservacija i kritika. Drugi dio donosi pregled glavnih elemenata Illicheve kritike školstva i tako čini okosnicu cijelog članka. Treći dio prikazuje moguća rješenja tj. prijedloge realizacije prisutne u njegovim djelima i esejima. Četvrti dio sadrži usporedbu Illicheve pedagogije sa sve popularnijim waldorfskim načinom obrazovanja iz koje proizlaze moguće poveznice s idejama Rudolfa Steinera. Cilj članka je na temelju obrađene kritike i ideja zaključiti vrijednost i aktualnost Illicheve misli vezane uz institucionalno obrazovanje.

Ključne riječi: alternativni načini poučavanja, društvo, Ivan Illich, kurikulum, pedagogija, socijalna kritika, socijalna teorija, školski sustav, waldorfska pedagogija

1. Uvod

Ivan Illich (1926 – 2002) bio je filozof, teolog i društveni kritičar koji je uživao veliku popularnost u drugoj polovici 20. st., a mnogi ga smatraju jednim od posljednjih mislioca koji su težili za idealom polihistora. Rodio se je u Beču od oca Hrvata i majke Židovke njemačkog i austro-ugarskog porijekla, a zanimljivo je da je djetinjstvo u velikom dijelu proveo u Sutivanu na otoku Braču, gdje je boravio s djedom. Bio je poliglot i polihistor britka jezika, koji je svoje djelovanje proširio na Sjedinjene Američke Države i zemlje Latinske Amerike,

gdje je u gradu Cuernavaci (Meksiko) osnovao vlastiti centar za obrazovanje misionara, debatiranje i izdavaštvo, poznat kao CIDOC (*Centro Intercultural de Documentación*). Njegov rad bio je vrednovan u mnogim društvenim i kulturnim krugovima, a prijateljevao je s psihoanalitičarom Erichom Frommom, sociologom Peterom Ludwigom Bergerom i pedagogom Paulom Freireom.

Illich je svojim opažanjima društvenih procesa upozoravao na otuđenje čovjeka i njegovu ovisnost o ustanovama i institucijama, koje naizgled neprijetnim načinom zarobljavaju čovjeka u svoj kruti, mehanički sustav pravila i time mu oduzimaju slobodu i autonomiju. Čovjek postaje objektivizirani supstrat za klijanje zahtjeva koje je moguće zadovoljiti isključivo kroz institucijske usluge, o kojima čovjek naposljetku biva ovisan ako želi biti dio života modernog društva.¹ Baveći se njegovim promišljanjem i djelovanjem naići ćemo na ideje koje sežu u područje medicine, ekologije, poslovne etike i utjecaja tehnologija na čovjekovo ponašanje i um.

Jedno od područja kojima se je Illich bavio tj. koje je kritizirao jest institucionalno školstvo. Njegova kritika ponajviše se je odnosila na nužnost školovanja kroz način pretpostavljen od strane društva i propisan od države. U ovom članku, bavit ću se Illichevom kritikom u njegovu najpoznatijem i najradikalnijem razdoblju – glavnina literature koju sam koristio napisana je u periodu od 1970. do 1980. godine, uz neke iznimke.² U tom razdoblju, Illich je vještom retorikom privukao pozornost medija i kulturnih krugova, a njegovu kritiku neki nepravedno smatraju anarhističkim manifestom.

Tada izdaje i jedno od svojih najpoznatijih djela, *Deschooling society*,³ koje je svojevrsna sinteza njegovih zapažanja i ideja vezanih uz obrazovni sustav. Treba imati na umu da je djelo napisano i objavljeno u vrijeme Illichevog djelovanja u Latinskoj Americi te shodno tome posjeduje kritiku konzumerističkog i utilitarističkog pogleda na svijet, koji su Sjedinjene Američke Države putem svojih misionara htjele prenijeti na zemlje Latinske Amerike, koje su prolazile ubrzanu tranziciju. Dva razloga zbog kojih sam se odlučio na obradu kritike iz ovog razdoblja sljedeća su: 1. kritika ovog razdoblja naišla je na najveću recepciju javnosti i 2. tvori cjelinu u kojoj su djela i radovi međusobno povezani.

Illichevi kasniji eseji i predavanja (nakon sredine 1980-ih) počivaju na povijesno-kritičkoj metodi kojom se osvrće na razvoj društvenih fenomena kroz

¹ Koristim pojam »moderno« iz razloga što se od Illicheva vremena društvo promijenilo. Ipak to nije razlog da njegovu kritiku shvatimo kao nešto što nema svoju vrijednost i mogućnost implementacije na današnje društvene procese i fenomene.

² Tu ponajprije ubrajam Illichev govor »The History of Homo Educandus«, koji je održao 1984. godine na Sorbonni, ali dijelom obrađene tematike pripadaju istoj liniji Illichevih ideja.

³ Ivan Illich, *Deschooling society* (New York: Harper & Row, 1971).

različita povijesna razdoblja.⁴ U tom kasnijem razdoblju biva manje »glasni kritičar«, a više povjesničar ideja, koji pojedini društveni problem sagledava kroz prizmu njegovih povijesnih varijacija.

2. Illicheva kritika institucionalizacije

Vrijedi napomenuti da Illicheva kritika institucionalnog obrazovanja nije kritička pedagogija,⁵ niti se u prvom redu bavi metodama poučavanja. Illich je njome zapravo htio utemeljiti svoje poimanje modernih društvenih institucija kao onih koje otuđuju čovjeka od njegove iskonske naravi, potencijala te života istinski stvaralačkog i autonomnog bića. U djelu *Tools for Conviviality*⁶ Illich prikazuje nastanak i podjelu modernih društvenih institucija, koja je temelj za njegovu kritiku obrazovnog sustava.

2.1. Jedna vještina – dvije razine

Svaki oblik vještine koji je kasnije postao institucija suvremenog društva prošao je proces koji se odvija u dvije razine. Na prvoj, novo, stečeno znanje ili vještina bivaju primijenjeni na konkretni problem. Znanstveno mnijenje, istraživanja i na temelju njih dobiveni podaci koriste se za opće dobro to jest da pomognu rješavanju nekog konkretnog problema, što pridonosi napretku i boljitku društva.⁷ Na primjer, medicina je stvorena u svrhu pomoći bolesnim ljudima, kako bi omogućila lagodniji i dulji život.

Prva razina protkana je čovjekovom naravnom potrebom da stvori bolji i uređeniji svijet, koja je neosporivo korisna i pridonosi ostvarenju čovjeka kao *animal rationale*. Na toj razini, oruđa i metode koje se koriste Illich naziva druželjubivima (*convivial*),⁸ a takvo okruženje svakoj pojedinoj osobi daje najveću mogućnost da obogati okolinu plodovima vlastitih ideja i vizija tj. da se samo-realiziraju kroz određene vještine i rasprave te ispune svijet smislom.⁹

⁴ Ovdje ne mislim na povijesno-kritičku metodu kojom se služe biblijske znanosti, već ono što u engleskom govornom području nazivaju *critical history* ili *critical historiography*, a odnosi se na pristup povijesnim činjenicama kritičkom optikom i povezivanje istih sa sadašnjom društvenom (nezadovoljavajućom) situacijom.

⁵ »Kritička pedagogija« – je pojam koji u širem smislu obuhvaća gotovo sve pokrete i nastojanja da se unaprijedi ili dokraja izmjeni ustaljeni način prenošenja znanja, postupanja s učenicima i praćenja napretka učenika, naučnika i studenata. Implementacije tih reformi su razne – od zahvata unutar ustaljenog kurikulumu do pokušaja promjene cijele obrazovne paradigme.

⁶ Ivan Illich, *Tools for Conviviality* (Glasgow: Fontana/Collins, 1975).

⁷ Usp. Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, pp. 19–20.

⁸ Eng. *convivial* – društven, veseo.

⁹ Usp. Ivan Illich, »Convivial Tools«, *Saturday Review*, 14. 4. 1973, p. 63.

Ipak, većina ovladanih vještina nije stala na prvoj razini, već se uz poticaj države preobrazila u drugi oblik, a to je društvena ustanova tj. institucija. U drugom stadiju, napredak koji se dogodio u prošloj razini koristi se kao floskula, »racionalni dokaz« kojim se potkrepljuje da institucija uistinu čini isključivo ono za što je stvorena, u svrhu dobrobiti pojedinca i svekolikog čovječanstva. Društvena institucija prvotnu korisnost vještine pretvorila je u prikriveno iskorištavanje društva i individue do strane »ovlaštene elite«. ¹⁰ Specijaliziraju se određene funkcije, institucionaliziraju se vrijednosti, a moć tj. autoritet biva centraliziranim. ¹¹

2.2. Društveni zahtjevi i institucijske usluge

Većina institucija primarno ne postoji u svrhu zadovoljenja istinskih čovjekovih potreba, već da putem svojeg profesionaliziranog autoriteta i birokratskog aparata odrede pojedinca kao potrošača, formiraju njegove potrebe, a shodno tome i ono što mu treba da ih zadovolji, što su institucijske usluge. Potrošači pak posjeduju uvjerenje da zadovoljenje ne mogu dobiti od nikoga drugog doli tog samog autoriteta tj. profesionalaca koji su učeni i ovlaštene za obavljanje određenog zadatka, na primjer učitelja i liječnika. ¹² Važno je napomenuti da Illich ne kritizira autoritete kao neke konkretne osobe koji s lošim namjerama obavljaju svoj posao. ¹³ Njegova kritika usmjerena je prema društvenom mnijenju o savršenosti institucija te pravila, vrijednosti i usluga koje proizlaze iz njih.

U gotovo svim djelima svojeg radikalno kritičkog perioda Illich se vodi mišlju da čovjek današnjeg društva instituciju poima kao nešto što će neminovno zadovoljiti njegove potrebe i ispuniti očekivanja. Institucije dobivaju mesijansko-stvoriteljsku konotaciju, jer su s jedne strane jedini odgovor tj. zadovoljenje ljudske potrebe, a s druge stvaraju nadomjestak ljudskim intrinzičnim sposobnostima kao nužnu komponentu bivstovanja. Na primjer u svojem poznatom djelu *Medical Nemesis* ¹⁴ Illich govori o »medikalizaciji društva« tj. izobličanju pojma »zdravlje« kao stanju za koje nas društvo i institucije uče da ga je gotovo nemoguće postići bez korištenja zdravstvenih institucija, koje nas nužno prate od začeca pa sve do smrti. Dakle medicina treba i zdravima

¹⁰ Usp. Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, p. 20.

¹¹ Usp. Ivan Illich, »Convivial Tools«, p. 63.

¹² Usp. Ivan Illich, »Disabling Professions«, u: Ivan Illich, Irving Kenneth Zola, John McKnight, Jonathan Caplan, Harley Shaiken (ur.), *Disabling Professions* (London: Marion Boyars, 1977), p. 17.

¹³ Usp. Ivan Illich, »Education as an Idol«, *The official journal of the Religious Education Association* 66 (6/1971), p. 415.

¹⁴ Ivan Illich, *Medical Nemesis* (London: Marion Boyars, 1977).

i bolesnima, iako je prethodno bila namijenjena isključivo za bolesne. Ona je nužni nadomjestak ljudskoj naravi koji omogućava da čovjek bude zdrav, a »razinu« tog zdravlja mjeri prema svojim kriterijima.

Na temelju takvog uvjerenja, za institucije poput zdravstva i školstva izdvajaju se veliki iznosi, potrebe i očekivanja društva postaju sve veća te se traži način njihova zadovoljenja, jer ljudi poimaju da ih je moguće zadovoljiti jedino kroz institucije. Takva socijalna dinamika dovodi do toga da pripadnici današnjeg društva bivaju »zatvorenicima modernih sustava«, svedeni na puke potrošače institucionalnih usluga, koji nemaju kritički stav o toj istoj potrošnji.¹⁵ Drugim riječima, oni ne znaju za alternativu kompulzivnoj potrošnji institucionalnih i certificiranih proizvoda i usluga. Potrošači žive u svijetu prometejskih očekivanja i planiranja koja nužno moraju roditi nekim mjerljivim rezultatom.¹⁶ Rezultat Illicheve vizije obnove institucija, a posebice škole kao one koja nas uvodi u takav sustav trebao bi rezultirati obnovom epimetejskog čovjeka – onog koji vrednuje vjeru u dobrotu prirode, ljudske naravi i susreta te posjeduje naglašenu spontanost i nepatvorenost.¹⁷

3. Illicheva kritika institucionalnog obrazovanja

3.1. Povijesni prijelomni trenutak – pojava homo educandusa

Illich je smatrao da je vjera u obrazovanje rasla u korelaciji s alkemijskim postupcima. Spominje moravskog biskupa Ioannesa Amosa Comeniusa,¹⁸ kojeg smatra utemeljiteljem modernog obrazovanja. Kao čovjek svoga vremena (živio je u 16. i 17. st.), Comenius je bio upućen u alkemiju te je koncept i pojmovlje Velike Vještine¹⁹ (*Ars Magna*) želio primijeniti na poboljšanje i prosvjetljenje

¹⁵ Usp. Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, p. 24.

¹⁶ Usp. Ivan Illich, »The Dawn of Epimethean Man«, u: Bernard Landis, Edward S. Tauber (ur.), *In the Name of Life: Essays in Honor of Erich Fromm* (New York – Chicago – San Francisco: Holt, Rinehart and Winston, 1971), https://opus4.kobv.de/opus4-Fromm/files/14283/Landis_B_and_Tauber_E_S_Eds_1971.pdf, (pristupljeno 14. travnja 2023), p. 139.

¹⁷ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society* (New York: Harper & Row, 1971), archive.org/details/DeschoolingSociety, (pristupljeno 22. veljače 2023), p. 81.

¹⁸ Ioannes Amos Comenius (1592 – 1670), bio je češki filozof i teolog, jedan od utemeljitelja moderne teorije obrazovanja. Njegovo najveće djelo je *De rerum humanorum emendatione consultatio catholica* (*Opće savjetovanje o reformi ljudskih poslova*), u kojem se vodi idealom skladnog uređenja međuljudskih odnosa na temelju racionalnog prosvjetiteljstva, razvitka obrazovanja i poučavanja cijelog čovječanstva. Comenius svoje filozofske ideje gradi na poimanju ljudske prirode utemeljene na aktivnoj kreativnoj sili, koja neprestano vodi do poboljšanja, a poduka i obrazovanje alati su za ispunjenje tog humanog ideala. Usp. Josef Zumir, »Comenius, John Amos (1592-1670)«, *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (New York: Routledge, 1998), p. 1567.

¹⁹ Illich vjerojatno misli na djelo Ramona Lulla, katalonskog pedagoga, mistika, pjesnika

čovjeka. Naime alkemičari su smatrali da postoji kamen mudraca čiji dodir osnovne elemente može preobraziti u zlato. Postupak se sastojao u podvrgavanju osnovnih metala određenim postupcima kroz faze napretka, sve dok se ne pretvore u zlato. Comenius je kemijski vokabular napretka, postupaka i prosvjećenja obdario pedagoškim značenjem.²⁰

U svojem djelu *Magna Didactica*, Comenius škole opisuje kao »uredaje za poučavanje svega i svakoga« te je napravio skicu za način proizvodnje tog znanja. Njegova ideja bila je utemeljena na alkemijskom misaonom aparatu, prema kojem elementi moraju proći dvanaest razina obasjanja kako bi bili pretvoreni u zlato. Alkemijski pokušaji obično nisu uspijevali, a za taj neuspjeh uvijek se pronasla izlika. Illich zapaža poveznicu s edukacijom, koja je postala traženje prikladnog »alkemijskog procesa« koji stvara novi oblik čovjeka, prilagodljivog u potrošačko, tehnokratsko društvo.²¹ Štoviše taj postupak inicijacije u društvo poima se dijelom tradicije te se smatra neupitnim nositeljem napretka u gotovo svim organiziranim društvima.²² I u ovom slučaju često se dogodi da proces ne uspije tj. učenik ne završi potrebnu razinu institucionalnog školovanja, čime se ne može afirmirati u društvu, a za to se, kao i u alkemiji, uvijek pronade izlika: ima deficit pažnje, bio je lijen, roditelji su zakazali u odgoju itd.

Temeljna dogma koja je prisutna u svim modernim društvenim uređenjima, a povezana je s gore navedenim postupkom alkemije jest da institucionalizirani proces zvan »edukacija« povećava vrijednost ljudskog bića (prosvjećuje, »pozlaćuje« ga) te rezultira stvaranjem ljudskog kapitala, koji svekoliko čovječanstvo vodi prema boljem, naprednijem životu.²³ Štoviše taj se proces više ne shvaća kao nešto odvojeno, nadodano čovjeku »izvana«, već njegovom intrinzičnom, osnovnom ljudskom potrebom, a Illich tako shvaćenog čovjeka naziva *homo educandus*.²⁴ Ako čovjek ne prođe taj proces, nije u mogućnosti u potpunosti ostvariti svoje čovječstvo u modernom društvenom uređenju.

i alkemičara, koji je živio u 13. i 14. stoljeću. Za više vidi: Umberto Eco, »The *Ars Magna* by Ramon Llull«, *Contributions to Science* 12 (1/2016), pp. 47–50.

²⁰ Usp. Ivan Illich, »Lima discourse. A paper read to the World Council of Christian Education conference in Lima, Peru, on 18th July 1971«, *Learning for Living* 13 (3/1974), p. 85.

²¹ Usp. Ivan Illich, »The Alternative to Schooling«, *Saturday Review*, 19. 6. 1971, pp. 45–46.

²² Usp. Ivan Illich, »Lima discourse«, p. 85.

²³ Usp. Ivan Illich, »Lima discourse«, p. 86.

²⁴ Lat. *homo educandus* – čovjek kojeg je neophodno institucionalno obrazovati i odgojiti. Illich navedeni latinizam koristi kako bi ocrtao društvenu stvarnost u kojoj dominira poimanje čovjeka kroz »oči« obrazovnih institucija, koje institucionalizirano obrazovanje smatraju osnovnom ljudskom potrebom. Usp. Ivan Illich, »The History of *Homo Educandus*«, u: Ivan Illich (ur.), *In the Mirror of the Past. Lectures and Addresses. 1978.–1990.* (London – New York: Marion Boyars, 1992), pp. 113–115.

Ovaj »alkemičarski fenomen« vidljiv je i u stalnim nastojanjima da se poboljša način funkcioniranja obrazovnog sistema, koji je podijeljen na različite razrede tj. »razine napretka«. Iako se mora priznati da službeni sustav obrazovanja dovodi do stanovitog mentalnog napretka i afirmacije u društvo u kojem živimo, za Illicha je upitno da li je ta afirmacija, »naučena naobraženost«, poslušnost i mjerljivost certifikatima i diplomama nešto što uistinu odgovara čovjekovoj izvornoj naravi i dostojanstvu. Kako Illich napominje u svojem članku »Convivial Tools«, kada je učenje (*learning*) postalo obrazovanjem, naobraženošću (*education*), izgubila se je ljudska poetska komponenta tj. moć da utka specifični, vlastiti smisao u svijet kojeg je dio.²⁵ Sve što je društveno vrijedno mora se odvijati pod okriljem, u okvirima i pravilima institucija, koje svojim racionaliziranim mjerilima mjere korisnost i isplativost.

3.2. Škola kao ritual

Alkemijski proces pretvaranja elemenata ujedno je bio svojevrsni ritual koji je posjedovao točno određen slijed izvršavanja procesa nad određenim elementom, što je trebalo rezultirati preobraženjem elementa i stvaranjem novih kvaliteta. Kako se slično događa i s učenikom koji prolazi razinama školstva, Illich opaža ritualnost školskog sustava.

Illich školu definira kao ritual inicijacije, koji nas uvodi u *ethos* stalne pretvorbe naših potreba u specifične zahtjeve koje mogu zadovoljiti isključivo institucije.²⁶ Kroz kurikulum i način odvijanja nastave, »novake« tj. čak upoznaje se s »progresivno-potrošačkom svetom rasom« tj. konzumerističko-utilitarističkim vrijednostima društva i njegovih institucija. Tijekom obrazovanja, oni prolaze »obred okajanja i ispaštanja« u kojem »akademijski svećenici« tj. učitelji kolebaju između istine, vjerodostojnog, moći i privilegija.²⁷ Djeca uče biti poslušna autoritetima institucija te vlastiti potencijal i mogućnost podređivati njihovim okvirima i vrijednostima.

Kako svaki ritual posjeduje određene zakonitosti odvijanja koje nazivamo liturgijom, Illich navodi neke elemente »liturgije školovanja«: učenici su podijeljeni u skupine prema uzrastu i moraju sudjelovati u službama u prostoru predviđenom za tu svrhu koji nazivamo razredom. U tom prostoru rješavaju zadaće koje im je zadao »sveti službenik« tj. učitelj, a uspješno obavljanje istih

²⁵ Usp. Ivan Illich, »Convivial tools«, 64.

²⁶ Usp. Ivan Illich, »After Deschooling, What?«, u: Alan Gartner, Colin Greer, Frank Riessman (ur.), Ivan Illich, *After Deschooling, What?* (London: Writers and Readers Publishing Cooperative, 1973), p. 36.

²⁷ Usp. Ivan Illich, *Dechooling society*, p. 32.

rađa »edukacijom«, tj. znanjem koje je izmjereno prema određenim kriterijima te je zbog toga društveno vrijedno.²⁸ Uz pomoć te »milosti školstva« koju im društvo daruje, oni su dužni napredovati kroz razrede.²⁹ Illich upućuje da škola nije samo ritual inicijacije već i obred žrtvovanja onih koji napuštaju shematizirani, predviđeni put te ih karakterizira kao ispodprosječno razvijene.³⁰ Dakle, oni koji ne žele ili ne mogu prihvatiti takav način stjecanja znanja i života u društvu, bivaju smatrani neuspješnima, marginaliziranima i odbačenima.

3.3. Četiri institucionalna mita

Inicijacija je također vezana uz usađivanje i prihvaćanje određenih uvjerenja tj. »mitova«. Navođenjem tih mitova Illich je želio skrenuti pozornost na ideje koje se usađuju djeci, a kasnije mladima od trenutka kada upišu školu.

Mit institucijskih vrijednosti temelji se na uvjerenju da institucionalizirani postupak nužno stvara nešto vrijedno. Društvo nas uči da školska pouka nužno rezultira usvajanjem neke materije ili ovladavanjem određene vještine. U školi učimo da je jedini ispravan i vrijedan oblik stjecanja znanja pohađanje školskog kurikulumu. U takvom vrijednosnom sustavu, kvaliteta učenja poistovjećuje se s uloženošću truda, vremena i sredstava, a mjeri se ocjenama, diplomama i certifikatima – sve ono što je u skladu s vrijednosnim sustavom institucije, vrijedno je i korisno u društvu. No problem je što postojanje takvog sustava vrijednosti stvara nužnu potrebu za pohađanjem institucionalnog školstva. Ako se neki zanat uči na način koji ne odgovara sustavu, tj. nije dio institucionaliziranog sustava i državno priznatog školstva te se za njega ne dobivaju službene potvrde, takav pojedinac nema gotovo nikakvu vrijednost na tržištu rada. Zbog toga, mnogi pohađaju određenu školu ili fakultet samo da dobiju »papir«, dok ih vrijednosti istinskog učenja i duhovnog rasta gotovo i ne zanimaju. Učenici, a kasnije članovi društva svoj osobni i kognitivni rast identificiraju s razrađenim, racionaliziranim planiranjem i vrijednostima koje proizlaze isključivo iz institucija.³¹ Drugim riječima, službeni dokazi institucija poput diploma i certifikata prikazuju nam da netko posjeduje »edukaciju«.³²

²⁸ Pojam »edukacija« Illich najčešće rabi u pejorativnom smislu kao pojam koji označava nekritičko znanje stečeno pod okriljem institucije, a »izmjereno« određenom diplomom ili certifikatom.

²⁹ Usp. Ivan Illich, »Lima Discourse«, p. 86.

³⁰ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 32.

³¹ Usp. Ivan Illich, »Schooling: The Ritual of Progress«, *The New York Review of Books*, 3. 12. 1970, <https://www.nybooks.com/articles/1970/12/03/schooling-the-ritual-of-progress/>, (pristupljeno 10. siječnja 2022), ch. II.

³² Usp. Ivan Illich, »Lima Discourse«, p. 85.

Mit mjerljivih vrijednosti upućuje na nužnu poveznicu institucijskih vrijednosti i kvantifikacije (mjerljivosti), što mlade ljude uvodi u društvo u kojem su čovjek, kao i njegova imaginativna sposobnost mjerljivi pozitivističkim kategorijama.³³ Uspješnost učenika mjeri se po općoj skali, prema čemu se onda upućuju u unaprijed određene niše – uspješni, prosječni i neuspješni. Kada se podloži tom mitu, pojedinac sebe i svijet počinje poimati kao sustav u kojem je sve mjerljivo i kao takvo jedino vrijedno.³⁴

Mitom »pakiranih« vrijednosti Illich je želio pokazati da školski kurikulum posjeduje sve karakteristike tržišnih dobara – produkt je znanstvenog istraživanja pedagoga, a učitelj to isto dobro dostavlja učeniku. Kada učenik dobije to dobro, njegove reakcije i upotreba tog dobra bivaju pažljivo opažane i ispitivane te se pripremaju podaci i činjenice koje će poslužiti za stvaranje novog, usavršenijeg »pakiranja«. »Kurikularni paket« koji učenik dobiva sastoji se od određenih, unaprijed zadanih i neupitnih značenja, definicija i vrijednosti, koji su objektivizirani i dovoljno odmjereni tako da su pogodni za poprilično veliku skupinu, a opet dovoljno efikasni da zadovolje »trošak proizvodnje« tj. investiciju države. Učenici su naučeni podrediti svoje želje i težnje konzumaciji tog paketa tj. objektivnim vrijednostima »tržišta« i osjećaju krivnju kada ne ostvare »tržišna očekivanja« u institucionalnom obrazovnom sustavu.³⁵

U kasnijem životu pojedinca, taj mit se odražava na svjetonazor pojedinca, koji svijet shvaća kao piramidu kategoriziranih pakiranja koje nam uručuju određene institucije da bi zadovoljile naše potrebe.³⁶ Zbog toga, Illich epohu sredine 20. st. naziva »Doba onesposobljujućih profesija« jer čovjek postaje onesposobljen za samostojan život, bez »paketa institucija«.³⁷

Mit vječitog napredovanja ukazuje da škola tjera učenika na što veću konzumaciju kurikuluma i sustava obrazovanja neovisno od troška kojeg proizvodi pojedinac i državi. Učenike se na sve načine želi motivirati i što dulje zadržati u sustavu školstva. Illich navodi da ta težnja često biva sakrivena iza promicanja sporednih aktivnosti vezanih uz školu fakultet, kao i programima poput međunarodnog školstva. Onoga tko je proces školovanja prekinuo ranije uvijek se podsjeća na ono što je propustio i što je mogao biti.³⁸ Ovaj mit posebice

³³ Usp. Ivan Illich, »The Dawn of Epimethean Man«, p. 139.

³⁴ Usp. Ivan Illich, »Schooling: The Ritual of Progress«, ch. III.

³⁵ Usp. Ivan Illich, »Schooling: The Ritual of Progress«, ch. IV.

³⁶ Usp. Ivan Illich, »A Special Supplement: Education Without School: How It Can Be Done«, *The New York Review of Books*, 7.1.1971, on-line reizdanje, preuzeto s: <https://www.nybooks.com/articles/1971/01/07/a-special-supplement-education-without-school-how/>, (pristupljeno 4. prosinca 2022), p. 3.

³⁷ Usp. Ivan Illich, »Disabling Professions«, p. 11.

³⁸ Usp. Ivan Illich, »Schooling: The Ritual of Progress«, ch. V.

je vidljiv usporedimo li potrebnu količinu školovanja za dostatan život koju su morali »konzumirati« naše prabake i pradjedovi s našim današnjim putem obrazovanja. Tako imamo cjeloživotna učenja i vječita napredovanja, koja su uvijek vezana uz vrijednosni sustav i poticaj institucije te pomoću njih se dolazi do nekih pozicija u društvu.

3.4. Problematika skrivenog kurikuluma

Važan pojam vezan uz Illichevu kritiku obrazovanja jest skriveni kurikulum (*hidden curriculum*). Skriveni kurikulum dio je svakog sustava obrazovanja, promiče diskriminaciju koju društvo prakticira protiv nekih svojih članova, proizlazi iz prije spomenutog »rituala inicijacije« te nas na ne zamjetan način uvodi u vrijednosni sustav potrošačkog društva.³⁹ Riječ je o skupu aksioma usko vezanih uz »mitove« koji se usađuju za vrijeme školovanja. Ti aksiomi obilježavaju pojedinca u kasnijem funkcioniranju u društvu, koji ih nužno mora prihvatiti ako želi uspjeti u modernom društvu, a ujedno ga onesposobljuju za samostalan život bez ovisnosti o institucijama i kompulzivnoj potrošnji njezinih usluga. Skriveni kurikulum puno je opasniji od izvanjskih formi kao što su načini poučavanja ili odvijanja nastave, jer na neprimjetan način implementira svoje ideološke vrijednosti.

Skriveni kurikulum ulijeva temeljnu premisu da je vrijedno jedino ono što je »službeno« i provjereno te je kao takvo jedino ono vrijedno pažnje, jer donosi korist.⁴⁰ Illich napominje da takav svjetonazor aktivnost učenja pretvara u robu s kojom raspoložemo, kupujemo u ovlaštenim prodavaonicama te konzumiramo i upotrebljavamo prema točno određenim uputama.⁴¹ Time se stvara društvo koje djeluje prema unaprijed danom obrascu i njime se može lako manipulirati - takvo društvo postaje ovisno o okrilju i zaštiti institucija, ne promišlja kritički već živi mehanički.

Također stvara sve veći jaz između društvenih slojeva, jer socijalni status pojedinca ovisi o napretku ostvarenom u tom »birokratskom procesu«. Drugim riječima, skriveni kurikulum zapravo onaj izvanjski, eksplicitni (tj. naše školovanje prema društveno-kurikularnom obrascu) pretvara u nužnu pretpostavku za uspjeh i status u društvu. Konzumiranje kurikuluma od većine Zapadnog društva smatrano je najsigurnijim načinom dolaska do statusa i moći, što prvotni cilj učenja ne bi trebao biti.⁴² U tom kontekstu, Illich je upozorio na problem

³⁹ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 25.

⁴⁰ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 53.

⁴¹ Usp. Ivan Illich, »The Alternative to Schooling«, *Saturday Review*, 19. 7. 1971, p. 44.

⁴² Usp. Ivan Illich, *After Deschooling, What?*, pp. 38–39.

da učenici i studenti bivaju zapečaćeni neizbrisivim znakom konzumacije ili ne-konzumacije obrazovanja, koji nam se nameće kao mjerilo nečije uspješnosti i uopće adekvatnosti za život u današnjem društvu.⁴³

Illich današnju edukaciju i školovanje povezuje s problematikom spasenja u Katoličkoj Crkvi, u svrhu čega se koristi preinačenim oblikom poznate izreke *extra Ecclesiam nulla salus* »izvan Crkve nema spasenja« koju je preoblikovao kao *extra scholam nulla est salus* »izvan škole nema spasenja«. Aksiomi skrivenog kurikuluma šapuću nam da onaj tko nije prošao edukaciju kao ritual inicijacije za život u modernom društvu nema pravo na mogućnost uspjeha ili pogodnosti koje to isto društvo pruža. Drugim riječima, odrastanje je jedino društveno vrijedno ako je rezultat institucionalnog školovanja.⁴⁴

Illich problematiku skrivenog kurikuluma ne zaustavlja samo na problemu života i probitka u društvu, već ga i proširuje na građanska prava. Naime sakriveni kurikulum nalaže da svaki građanin u školi provede minimalno definiranu količinu godina da bi zadobio svoja građanska prava. Na temelju edukacijskog pedigreua možemo biti kvalificirani ili diskvalificirani za određeni posao, neovisno o tome koliko ga dobro obavljali. Ova pretpostavka krši pravo o jednakosti dvije kvalitativno istovjetne jedinice – jedne koja posjeduje određenu vještinu i za to nema diplomu i one koja je također jednako sposobna, ali posjeduje i diplomu. Druga neće dobiti posao zbog veće sposobnosti (jer smo pretpostavili da prva i druga imaju jednake sposobnosti), već zbog toga što ima »papir«. ⁴⁵

Dokidanje institucionalnog školstva nužno pretpostavlja spoznaju i dokidanje skrivenog kurikuluma. Ako se zanemare vrijednosti i norme koje su prisutne u pozadini eksplicitnog, vidljivog kurikuluma, pokušaj dokidanja školstva i temeljnog mijenjanja obrazovanja biva nemoguć. To je razlog zbog kojeg se Illich ne priklanja većini ondašnjih (i današnjih) kritičkih pedagoga i reformatora školstva.⁴⁶ Oni mijenjaju metode poučavanja, vrstu i obujam gradiva, ali se ne dotiču temeljne premise koja glasi da je institucionalno, državno školstvo nužna pretpostavka za život i uspjeh u društvu. Illich ide dalje - tumači da su svi ti površni pokušaji zapravo dio prožimajuće socijalne kontrole, koji nam pružaju samo privid da se nešto mijenja.⁴⁷

⁴³ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 49.

⁴⁴ Usp. Ivan Illich, »Education as an idol«, *Religious Education: The official journal of the Religious Education Association* 66 (6/1971), pp. 415, 417.

⁴⁵ Ivan Illich, »The Breakdown of schools: A Problem or a Symptom?«, *Philippine Studies* 20 (3/1972), pp. 360–361.

⁴⁶ Usp. Ivan Illich, »The Breakdown of Schools: A Problem or a Symptom?«, p. 361.

⁴⁷ Usp. Ivan Illich, »The Alternative to Schooling«, p. 44.

4. Illicheve ideje za ostvarenje istinskog učenja

U svrhu reformacije obrazovnog sustava, Illich se zalaže da krajnju deskolizaciju,⁴⁸ koju definira kao kulturnu instituciju koja ljude vraća korištenju njihovih ustavnih sloboda – to je učenje i poučavanje ljudi koji postaju svjesni da su rođeni slobodni, a ne dovedeni do slobode putem neke institucije.⁴⁹

Dijete rođeno u moderno doba ograničeno je dvama barijerama povezanih s razumijevanjem svijeta oko njih. Prva se odnosi na stvari, a druga na institucije. Naime industrijski dizajn stvara svijet stvari koji se protivi uvidu u njegovu prirodu, što dovodi do smanjenog razumijevanja svijeta oko sebe. Svjesni smo da sve manje stvari možemo popraviti sami, bez »profesionalne usluge« ovlaštenog serviseru. Svijet koji nas okružuje izgubio je element pristupačnosti i shvatljivosti te, kao posljedicom toga, biva sakriven pod velom profesionalnih usluga, zastupnika i institucija.⁵⁰

Illich napominje da se moramo prisjetiti da je Bog stvorio dobar svijet i dao nam snagu da ga spoznamo i prigrlimo bez potrebe takvog posredništva.⁵¹ Predlaže kako bi dobar sustav edukacije svima koji žele učiti trebao omogućiti pristup dostupnim podacima i alatima za učenje, prikazivanje svojeg znanja onima koje to zanima te mogućnost javnog predstavljanja problema tj. istraživanja s kojim bi se želio baviti ili se već bavi.⁵² U takvom sustavu koristila bi se moderna tehnologija koja omogućuje slobodu govora, slobodna okupljanja i slobodnu štampu. Učenici ne bi trebali biti prisiljeni pohađati obavezni kurikulum i ne bi smjeli biti podložni diskriminaciji u pogledu toga da li posjeduju ili ne posjeduju certifikat ili diplomu. Takav edukacijski sustav ne bi bio financiran kao dio poreznog obvezništva, već putem autonomnog sustava o kojem ćemo nešto reći u nastavku ovog poglavlja.⁵³

Prije nego što prijeđem na prikaz njegovih temeljnih ideja vezanih uz deinstitucionalizirani oblik školovanja, treba napomenuti da Illich ne donosi konkretni obrazac novog sustava obrazovanja, već su njegove ideje razasute u njegovim člancima i djelima koje sam pokušao objediniti u dva potpoglavlja.

⁴⁸ Eng. *deschool* (*de+school*) – neki prevode s od-školovanje, ali prijevod deskolizacija smatram prikladnijim.

⁴⁹ Usp. Ivan Illich, »The Alternative to Schooling«, p. 48.

⁵⁰ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 57.

⁵¹ Usp. Ivan Illich, »Learning for Living«, p. 88.

⁵² Ne misli se isključivo na edukacijska pomagala poput ploče, karte, trokuta i laboratorija. Prema Illichu, alat za učenje jest i konkretno radno mjesto za koje se netko izučava, sa svim svojim alatima.

⁵³ Usp. Ivan Illich, *Deschooling Society*, p. 54.

4.1. Četiri komponente potrebne za učenje

Učenje bi se trebalo odvijati u ugodnom ambijentu s naglaskom na međusobnu suradnju učenika i starijih kao voditelja koji usmjeravaju taj proces. Prema Illichu, informacije ili teoretsko znanje neupitno su potrebni za upućivanje u određenu vještinu ili stjecanje znanja, a nalazimo ih u stvarima i u osobama. Kritika također dolazi iz dva smjera – od starijih kao onih koji učenike upućuju o vještinama, metodama i vodstvu u pojedinim trenucima učenja i od kolega s kojima imamo zajedničke interese i ciljeve učenja.⁵⁴

Prema tome, za istinsko učenje dostatne su četiri komponente: *stvari, modeli, kolege i stariji*.⁵⁵ Naime dijete raste u svijetu *stvari*, okruženo ljudima koji služe kao *modeli* za vještine i vrijednosti. U tom učenju, ono nalazi *prijatelje, suučesnike*, s kojima se natječe, surađuje i raspravlja. U pozitivnim slučajevima, dijete je izloženo kritici ili neslaganju *starijeg*, koji se uistinu brine za njega i upućuje ga u ovladavanje vještinom i spoznaji svijeta. Illich ovu tezu potkrepljuje tvrdnjom da je onaj tko želi učiti jednostavno svjestan da uz upućivanje u osnovne vještine treba i kritičko zapažanje nekog drugog. Stjecanje znanja pomoću te četiri komponente ne bi smjelo biti pod kontrolom neke državne vlasti ili planova utjecajnih osoba. Znanje ne bi bilo »servirano«, tj. ne bi propitkivalo pitanje »Što pojedinac mora naučiti?«, već »S kakvim oblicima tj. vrstama ljudi i stvari učenici žele surađivati tijekom procesa učenja?«. ⁵⁶ Time bi se izbjegla mogućnost kontrole više vlasti nad obrazovnim sustavom, a isto tako bi se poništilo poveznicu između učenja i prisile.

U kontekstu toga, vrijedi spomenuti da je Illich naglašavao važnost dijaloškog pristupa u stjecanju znanja. Po uzoru na brazilskog pedagoga Paula Freirea, kritizirao je »prisilni« autoritativni i frontalni pristup prisutan u institucionalnom školstvu, jer ne ostavlja mogućnost učenikove kritike i doprinosa raspravi. Smatrao je da takav način stjecanja znanja u učeniku stvara nesuglasje između informacija i vrijednosti koje mora prihvatiti kao dio savladavanja kurikulumu i, s druge strane, onoga što uistinu želi spoznati i osjeća vrijednim. Učenik je tako primoran prihvatiti »službeno znanje«, no još je veći problem što mu se ulijeva uvjerenje da ne može mijenjati i utjecati na stvarnost i mnijenje u

⁵⁴ Usp. Ivan Illich, »A Special Supplement: Education Without School: How It Can Be Done«, p. 2.

⁵⁵ Illich koristi izraz *elders*, koji je nespretno prevesti u hrvatski jezik. Iako bismo ga mogli prevesti i kao »starješine«, taj izraz sadrži autoritativnu konotaciju (starješine su obično bili nositelji apsolutne istine nekog plemena), što nije karakteristično za Illichevu pedagogiju.

⁵⁶ Usp. Ivan Illich, *Deshooling society*, pp. 54–56.

svojoj okolini, već ih mora prihvatiti onakvim kakvi mu se nametnu od strane autoriteta tj. institucije.⁵⁷

4.2. Konkretno ideje

Iako Illich nije potpuno razradio sustav obrazovanja prema svojem modelu, u njegovim djelima postoje obrisi ideja realizacije. Kako sam već naveo, novi sustav obrazovanja učenicima bi trebao omogućiti veći pristup i bolji uvid u funkcioniranje pojedinih stvari, procesa ili pak sfera društva. Prema Illichu, dokidanje institucionalnog školstva ispravno je ako vodi prema okruženju u kojem ljudi imaju neograničeni pristup načinu funkcioniranja pojedinih stvari i alata.⁵⁸ U tom pogledu, Illich se zalaže i za uvođenje djece u stvarni život pojedinog grada tj. mjesne zajednice. Pojedine vještine tj. zanimanja najbolje se mogu naučiti u konkretnim, a ne apstraktnim, zamišljenim situacijama koje simuliramo u predavaonicama ili praktikumima.

U tu svrhu, kao svojevrsnu »institucionaliziranu« formu četvrte komponente istinskog učenja predlaže uvođenje »učitelja vještina« (*skill teacher*), koji bi nas uputili i pokazali nam način obavljanja pojedine radnje ili funkcioniranja određenih uređaja. Illich smatra da su oni jedini neophodni »ljudski resurs« koji će nam trebati u učenju vještina. Naime ako se govor, vožnja i kuhanje uče na takav način, Illich navodi da bi se isto moglo primijeniti na većinu zanimanja.⁵⁹ Takav oblik učenja učenicima bi omogućio slobodan pristup onome što ih zanima i što žele spoznati, uz vodstvo pojedinca koji ne »privatizira« svoje znanje, već ga daruje drugima u osobnom susretu i individualnom pristupu.⁶⁰ Na taj način učenik stječe »osobno znanje«, koje nastaje zajedničkim zalaganjem učenika, njegovih kolega i učitelja, koji ne nastupa autoritativno, već sokratovski-majeutički. Zbog toga »osobno znanje« uvijek ostaje otvoreno kritici tj. »metodičkoj sumnji« i raspravi.⁶¹

Uz »učitelje vještina«, Illich predlaže razmjenu umijeća (*skill exchanges*), koja bi omogućila da pojedinac iskusan u nekom poslu tj. području, znanja razmjenjuje s drugima, koji ih samoinicijativno žele naučiti. To bi omogućila komunikacijska mreža koju Illich naziva povezivanje s kolegama (*peer matching*). Namjena te mreže bila bi povezati pojedince koje zanima isti pro-

⁵⁷ Usp. Ivan Illich, »The Breakdown of Schools: A Problem or a Symptom?«, pp. 362, 364 – 365.

⁵⁸ Usp. Ivan Illich, »Education as an Idol«, p. 416.

⁵⁹ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 62.

⁶⁰ Usp. Ivan Illich, »The Breakdown of Schools: A Problem or a Symptom?«, p. 376.

⁶¹ Usp. Ivan Illich, »The Breakdown of Schools: A Problem or a Symptom?«, p. 362.

blem kao i nas te nam, kroz razmjenu znanja i iskustva, pomoći u obrazovanju. Također postojala bi i baza profesionalaca, polu-profesionalaca i *freelancera*, koji nam mogu pomoći u obrazovanju.⁶² Illich je ovdje vjerojatno mislio na neki telekomunikacijsko-računalni sustav. U današnjim društvenim mrežama i internetskim forumima vidimo natruhe toga, no takvi načini obrazovanja nisu kompetitivni s institucionalnim obrazovanjem.

U svojim radovima, Illich također spominje i mogućnost učenja kroz igru. Ne radi se o igrama kao što su američki nogomet ili košarka, koje prema Illichu samo povećavaju prihode i prestiž obrazovne institucije. Naime radi se o igrama pomoću koji se može prodrijeti u misaoni sklop sustava logike, lingvistike, teorije, fizike i kemije, koji u klasičnom načinu obrazovanja često bivaju apstraktnim i nedohvatljivim. Tim načinom, učenik bi lakše i bolje shvatio zakonitosti i predmete koji ga okružuju te bolje ovladao njima, što je i cilj njegove pedagogije.⁶³ Ovakav pristup posljednjih se godina uvelike vrednuje i primjenjuje na stjecanje novih spoznaja u obrazovnom procesu.

Kako je Illich želio napraviti autonomni sustav školstva, koji ne ovisi o državi i standardnom načinu financiranja državnih institucije, predlaže dva načina kako bi se, s jedne strane namirile potrebe moderatora programa, tj. *skill teachera*, a s druge zadržala autonomnost.

Prvi način jest formacija slobodnih »centara vještina« otvorenih svekolikoj javnosti – takvi centri trebali bi biti formirani u industrijaliziranim područjima, ponajprije za vještine koje su nužne za daljnje stjecanje znanja: čitanje, pisanje, strani jezici, programiranje, rad na određenim strojevima. Određenoj populaciji bio bi dan određeni iznos (*educational currency*) namijenjen isključivo za pohađanje centara vještina, dok bi ostali sami financirali svoje školovanje.⁶⁴

Druga ideja vezana je uz stvaranje »banke razmjenjivanja vještina«. Naime svaki građanin dobio bi bon za postizanje osnovnih vještina. Oni koji su naučili osnovne vještine mogu ih prenositi onima koji to još nisu postigli. Na taj način, osiguravaju si bonove za višu razinu obrazovanja te nastaje lanac učenja i poučavanja. Tako bi se stvorila »nova elita«, čiji bi nosioci bili oni koji su zaslužili edukaciju upravo dijeleći je.⁶⁵ Drugi prijedlog posebice bi pridonio tome da se na edukaciju ne gleda kao na pasivno primanje robe, koje osigurava,

⁶² Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 56.

⁶³ Usp. Ivan Illich, »Education Without School: How It Can Be Done«, p. 3.

⁶⁴ Usp. Ivan Illich, *Deschooling society*, p. 64.

⁶⁵ Usp. *ibid.* Pojam »nova elita« odnosi se na pozitivni elitizam koji bi proizašao iz novog pristupa obrazovanju. Takav »društveni elitizam« ne bi počivao na institucionaliziranim vrijednostima poput diploma i profesionalnih certifikata, već bi bio utemeljen na dobrohotnom i dobrovoljnom primanju i davanju znanja i vještina.

ali i kontrolira državna vlast, već dijaloški proces u koji ulazimo kao slobodne osobe, željne učenja i prenošenja tog znanja tj. vještine drugima.

5. *Moguća poveznica s waldorfskom pedagogijom Rudolfa Steinera?*

Rudolf Steiner (1861 – 1925) bio je austrijski filozof, biolog i ezoterik rodom iz mjesta Donji Kraljevec u Međimurju. Idejni tvorac je antropozofije kao posebnog vida promišljanja koje počiva na iskustvenom uvidu u duhovnu dimenziju čovjeka, svijeta i kozmosa.

Prema nekim navodima, Steiner je bio čest gost Illicheve obitelji,⁶⁶ a njegov ujak s majčine strane slovio je kao Steinerova »desna ruka«.⁶⁷ Iako Illich Steinera osobno nije mogao poznavati (Steiner je preminuo 1925, a Illich se rodio 1926), interesirao se za njegov rad.⁶⁸ Također i jedan i drugi imali su veoma sličnu viziju ispravnog života kao ne zadiranja u slobodu drugoga. No dok je ona kod Illicha usmjerena ponajviše na autonomiju pojedinca u kojoj se on može smisljeno ostvariti, kod Steinera se radi o apsolutnom povjerenju u autoritet vodstva, koji posjeduje »tajno znanje« o duhovnom svijetu te na temelju njega posjeduje određeni skup praktičnih pravila, koja nas naizgled ograničuju, ali zapravo vode prema istinskoj slobodi.⁶⁹

Važan dio Steinerova stvaralaštva zauzima ideja tzv. waldorfske pedagogije, koja glasi kao međunarodno priznata alternativa za ustanove odgoja (vrtiće, čuvaonice) te osnovnog i srednjeg školovanja. Waldorfska pedagogija prožeta je Steinerovim antropozofskim idejama, propitkuje mehanicistički, materijalistički i konzumeristički mentalitet suvremenog društva, a promovira duhovni svjetonazor usredotočen na unutarnju izgradnju individue te kvalitetu odnosa s drugima i svekolikim okolišem kojim je dijete okruženo.⁷⁰ Ova tvrdnja može nam poslužiti kao poveznica s Illichevom pedagogijom i idejom preobraženog, epimetejskog društva kao njenim rezultatom. Međutim kod dvaju naizgled istovjetnih ideja postoje stanovite razlike na koje ću ukratko ukazati u nastavku.

⁶⁶ Usp. Vincent Di Stefano, »On Ivan Illich and the Limits to Medicine«, *Integral reflections*, 2017, <http://thehealingprojectweblog.blogspot.com/2017/09/on-ivan-illich-and-limits-to-medicine.html> (pristupljeno 26. ožujka 2023).

⁶⁷ Usp. Thomas Le Guennic, »Introduction à Ivan Illich«, *Lectures*, 2012, <http://journals.openedition.org/lectures/10426> (pristupljeno: 26. ožujka 2023).

⁶⁸ Usp. James Arraj, »In Search of Ivan Illich«, *Inner explorations*, <http://www.innerexplorations.com/chtheomortext/illich.htm> (pristupljeno: 26. ožujka 2023).

⁶⁹ Usp. Rudolf Steiner, *Wie erlangt man Erkenntnisse der höheren Welten?* (Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1972), p. 29.

⁷⁰ Usp. Doralice Lange de Souza, »Learning and Human Development In Waldorf Pedagogy and Curriculum«, *Encounter* 25 (4/2012), pp. 50–51.

Waldorfska pedagogija veliku važnost pridodaje učenju oponašanjem (imitacijom), posebice u najranijoj epohi učenja (od rođenja do sedme godine). Smatra se da djeca ne oponašaju isključivo riječi i radnje, već i unutarnje stanje starijih. Prema tome veoma je važno na koji način stariji pristupaju određenoj zadaći ili problemu. Na primjer ako roditelji radnju kuhanja obavljaju bez veće pozornosti i uživljanja, dijete će to činiti na isti način.⁷¹ Ovdje se opaža sličnost s Illichevim učenjem prema modelu »učitelja vještina«. Ipak Illichevo učenje imitacijom primarno se odnosi na konkretnu, praktičnu vještinu kojom pojedinac treba ovladati da bi bio sposoban za određeno zanimanje, dok waldorfska pedagogija kao primarni cilj gleda osobnu izgradnju proizašlu iz duhovne percepcije i samoaktualizacije, koja tek kasnije pogoduje rješavanju određenih praktičnih problema s kojima se pojedinac susreće kroz život na način pogodan pojedincu kao specifičnoj individui.⁷² Zbog toga waldorfska škola u većini slučajeva ne koristi standardni sustav ocjenjivanja, već opisne ocjene, što je u skladu s Illichevom kritikom o mjerljivim vrijednostima.⁷³

Nadalje waldorfska pedagogija pridodaje veliko značenje figuri autoriteta-odgojitelja, koja prati pojedinca u njegovu odrastanju i školovanju. Ipak za razliku od Illichevog »učitelja vještina« koji samo uči osnove djelatnosti i pripomaže u stjecanju vještine i znanja, waldorfski učitelj biva puno većim autoritetom, koji mora biti veoma prisutan u životu učenika te ga konstantno usmjeravati da ne skrene s pravog puta koji bi pojedincu mogao pomoći u stjecanju njihovog ideala znanja.⁷⁴ Steiner je veoma naglašavao vrijednost strahopoštovanja prema autoritetu, jer ono razvija duhovnu snagu za »višu spoznaju«. ⁷⁵ Waldorfska pedagogija, iako počiva na ideji o samoaktualizaciji, ne ostavlja se mnogo prostora za sudjelovanje i kritičko preispitivanje učenika, ako ono nije u skladu sa smjernicama Steinerova nauka, dok kod Illicha postoji puno veća razina autonomije učenika.

Povezano s tim, waldorfska pedagogija i učitelji čine sve kako bi zaštitili dijete od intelektualizacije stvarnosti. Želi se zaštititi koncept djetinjstva od izlo-

⁷¹ Usp. Doralice Lange de Souza, »Learning and Human Development In Waldorf Pedagogy and Curriculum«, p. 52.

⁷² Usp. Harm Paschen, »Waldorf Education and Rudolf Steiner Schools as a Topic of Educational Science«, *Croatian Journal of Education* 16 (1/2014), p. 197.

⁷³ Napomenimo da u waldorfskoj školi ipak postoji brojčano vrednovanje, ali tek na kraju godine, jer se način ocjenjivanja mora uskladiti s državnim obrazovanjem, kako bi djeca kasnije, ako žele, mogla upisati državnu srednju školu ili fakultet, za što su im potrebne brojčane ocjene i Državna matura. Usp. »Nastavni program i plan waldorfske škole«, *Waldorfska škola u Zagrebu*, https://www.waldorfska-skola.com/images/download/kurikulum_waldorfske_skole.pdf, (pristupljeno 30. ožujka 2023).

⁷⁴ Usp. Doralice Lange de Souza, »Learning and Human Development In Waldorf Pedagogy and Curriculum«, p. 58.

⁷⁵ Usp. Rudolf Steiner, *Wie erlangt man Erkenntnisse der höheren Welten?*, p. 21.

ženosti materijalističko-konzumerističkom mentalitetu. Sukladno tome djetetu je ograničeno korištenje uređaja (TV-a, mobitela, računala) i alata.⁷⁶ Na taj način, waldorfska pedagogija želi stvoriti okruženje pogodno za stjecanje »viših«, duhovnih spoznaja. Suprotno tome Illich je smatrao da je koncept djetinjstva nekada jedino postojao u buržoazijskoj klasi, dok se tek u industrijsko doba proširio na cijelo društvo. Djeca su nekada živjela sa svojim obiteljima i bez obzira na dobnu razliku radili s njima. To im je ulijevalo duh samopouzdanja i osjećaja samostalnosti, a usput su učili zanimanja svojih roditelja.⁷⁷ Kao što sam ranije spomenuo, Illich se zalagao za što ranije uvođenje djece u društvo odraslih te uvođenje prikladnih tečajeva u kojima bi koristili alatima i uređajima odraslih. To je činio iz razloga da djecu ne zagade institucije i skriveni kurikulum tj. potrošačke vrijednosti današnjeg društva

Može se reći da je Illichev i Steinerov cilj bio jednak, ostvaruje se sličnim metodama, ali kroz dva različita koncepta. Steiner ga ostvaruje kroz koncept djetinjstva, a Illich konceptom »djetinje odraslosti«. Ipak to ne smanjuje mogućnost da je na Illichevu misao utjecala i waldorfska pedagogija, iako ju u svojim člancima i djelima nije eksplicitno spominjao.

6. Zaključak

U svojim promišljanjima Illich je ukazao na ovisnost čovjeka o instituciji školstva i njezinim »pravilima« tj. vrijednostima. Osnovno školovanje zakonski je propisano u većini zemalja svijeta, a potreba srednjoškolskog i fakultetskog obrazovanja implicirana je u potražnji i zakonima tržišta – za pojedini posao traži se sve veći stupanj obrazovanja, pa on praktički postaje obaveznim kao i osnovno školstvo. Dakle tko hoće biti dio »odraslog« društva, mora proći »ritual inicijacije«, koji se odvija kroz obrazovne institucije, a rađa svjedodžbama, diplomama i certifikatima, kao objektivnim pokazateljima i mjerilima nečijeg znanja. Ipak diskutabilno je opravdavaju li oni svoju funkciju tj. mjere li zaista nečije znanje ili pak samo ukazuju na poslušnost i snalažljivost u institucionaliziranom i birokratskom sustavu obrazovanja.

Skriveni kurikulum replicira vrijednosni sustav školstva na ostale društvene institucije s kojima se pojedinac susreće tijekom života. Vrijedno je jedino ono što proizlazi iz institucija te jedino ono može zadovoljiti naše potrebe. Danas vidimo da za gotovo svaku našu potrebu postoji društveno-tržišni mehanizam

⁷⁶ Usp. Doralice Lange de Souza, »Learning and Human Development In Waldorf Pedagogy and Curriculum«, p. 58.

⁷⁷ Usp. Ivan Illich, *Deschooling Society*, pp. 20–22.

koji će ju zadovoljiti. U tome nema ničeg lošeg sve dok društvo ne biva ovisnim o tom mehanizmu. Međutim kako se djeca već od najranijih dana uče da je samo ono što proizlazi iz institucija uistinu vrijedno i dobro, kao članovi društva bivaju zatočeni u »ralje« institucija – njihove potrebe postaju zahtjevi koji se nužno moraju ostvariti, a za to su zadužene isključivo institucije. Autonomni i samostojni život čovjeka gotovo da i ne postoji.

Illich je dobro primijetio problem vječitog školovanja, koje je danas sve više prisutno. Pritom ne mislim na isključivo standardni tijek školovanja (osnovna škola – srednja škola – fakultet), već na gotovo svaki aspekt ljudskog života koji se može (i mora) naučiti kroz neki tečaj, jer to je vrjednije nego da ga učimo samoinicijativno. Na primjer majke se u svojoj brizi za djecu više ne mogu pouzdati u svoju majčinsku intuiciju, već trebaju slijediti pravila tečajeva za trudnice i priručnika koje dobiju u rodilištu.

Ono što kod Illicha ostaje pomalo nedorečenim jesu alternativni načini poučavanja. Naime ako bi došlo do krajnjeg ukidanja školskog sustava, kako bi izgledalo današnje društvo, koje u kojem se duboko ukorijenio takav pristup odrastanju i stjecanju znanja? Illicheva ideja »učitelja vještina« i slobodnih centara za učenje bila bi moguća isključivo u društvu koje počiva na dobronamjernosti te na svijet ne gleda »naočalama korisnosti«, već »očima smisla«. Naravno znamo da se današnji svijet, još više nego u Illichevo doba, udaljio od tog ideala. Ipak ideja waldorfskih škola, koja je Illicha vjerojatno barem djelom inspirirala za njegovu kritiku, pokazuje da se učenju i odrastanju u današnjem društvenom kontekstu može pristupiti i na alternativne načine.

Na kraju niti sam Illich nije bio zadovoljan svojom kritikom školstva, koju je okarakterizirao naivnom te je zaključio da se zapravo treba služiti povijesno-kritičkom metodom, a ne promatranjem pukih društvenih činjenica.⁷⁸ Illichu se ipak mora priznati veoma vješto ukazivanje na neke elemente institucionalnog školstva prisutne i u današnjem, suvremenom društvu. U tom pogledu opravdao je čestu mu pridodavanu kritiku »suvremenog proroka«. Ono što niti većina biblijskih proroka nije uspjela jest konkretno promijeniti svijet oko sebe, već su samo ukazivali na problem ili događaj koji predstoji te na taj način poticali društvo na preobrazbu. U duhu Illichevih prokazivanja, opservacije i društvene kritike, današnje društvo možda bi se katkad moglo i sjetiti stare latinske poslovice *Ut sementem feceris, ita metes* - »Kako budeš posijao, tako ćeš i požeti.«

⁷⁸ Usp. Ivan Illich, »Foreword«, u: Matt Hern (ur.), *Everywhere all the time: A new deschooling reader* (Oakland: AK Press, 2008), pp. iii-vii.

Criticism of Institutional Education in the Thought of Ivan Illich

Summary

The article examines Ivan Illich's institutional education criticism. Illich was a world-famous thinker in the second half of the 20th century. He implemented his social criticism ideas in many areas of modern society: medicine, education, ecology, business ethics, and gender. The elaboration of the text consists of four parts. The first part focuses on Illich's understanding of institutions; the »idea of alienation« underlies almost all his observations and criticisms. The second part provides an overview of the main elements of Illich's criticism of schooling and thus forms the backbone of the entire work. The third part presents possible solutions, i.e., ideas for realization presented in his works and essays. The fourth part contains a comparison of Illich's pedagogy with the increasingly popular Waldorf way of education, from which possible links with the ideas of Rudolf Steiner emerge. The goal of the article is to conclude on the value and actuality of Illich's thoughts related to institutional education based on the criticism and ideas discussed.

Key words: alternative teaching methods, society, Ivan Illich, curriculum, pedagogy, school system, social criticism, social theory, Waldorf pedagogy